

ANY, Carol: THE SOVIET WRITERS' UNION AND ITS LEADERS. IDENTITY AND AUTHORITY UNDER STALIN. Evanston – Illinois: Northwestern University Press, 2020. 318 s.
Viliam Nádaskay

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.5.7>

ORCID ID: 0000-0003-4087-5824

Pre vrstevnatý obraz dejín literatúry je potrebné zohľadniť jej okolnosti, literárny život, a to nie iba ako komplement k textovému výskumu, ale ako jeho možnú rovnocennú súčasť. Výskum sovietskej literatúry je, zdá sa, od nej závislý o to viac, že z nemalej časti predstavuje priestor zosilneného politického vplyvu otvorenej neslobody. Opisovať dejiny sovietskej literatúry tým pádom poskytuje možnosť opisovať interakcie autority a individua, slobody a lojality, moci a osobnej zodpovednosti. To vysvetľuje aj fakt, že podstatnú súčasť výskumu sovietskej literatúry tvoria publikácie zamerané na kultúrne politiky, mocenské súboje, prieniky literárneho a mocenského poľa či súkromné životy spisovateľov ovplyvnené spoločenskou a politickou situáciou doby.

Carol Any, americká rusistka a literárna historička pôsobiaca na Trinity College v americkom Connecticute, autorka monografie o Borisovi Ejchenbaumovi (1994), tento prístup využíva naplno v monografii *The Soviet Writers' Union and Its Leaders. Identity and Authority under Stalin* (Zväz sovietskych spisovateľov a jeho vedúce osobnosti. Identita a autorita za Stalina). Priznane rozvíja prácu, ktorú vykonala autorská dvojica John a Carol Garrard v čitateľsky ústretovej, prehľadnej monografii o dejinách Zväzu sovietskych spisova-

teľov *Inside The Soviet Writers' Union* (1990), s tým rozdielom, že vychádza z novo dostupných prameňov po otvorení väčšej časti moskovských archívov Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ).

Kniha nie je strohým výpočtom rokov, udalostí a osobností Zväzu sovietskych spisovateľov. Rekonštruuje jeho dejiny, od mocenských bojov od začiatku dvadsiatych rokov medzi organizáciami, ktoré mu predchádzali, cez jeho stalinistické obdobie od roku 1934 do roku 1952, s dozvukmi neskorších období, v ktorých autorka zdôrazňuje najmä zásadné udalosti a zmeny oproti predošlému modelu. Ide o svojské prerozprávanie – C. Any umiestňuje príbeh zväzu a jeho vedúcich osobností do naratívneho rámca. Začína mocenskými bojmi medzi organizáciami, ktoré predchádzali zväzu. Jeho jadrom je línia od nástupu Josifa V. Stalina na čelo KSSZ v roku 1922 až do jeho smrti v roku 1952. Autorka prevedie čitateľa skromnou, no jasnou metodológiou založenou na sociologikom a historickom výskume so zdôraznením psychologického prežívania jednotlivých aktérov, prehistóriou zväzu a napokon postupnými peripetiami, ktorými prešiel nielen zväz ako celok, ale najmä jeho vedúci predstavitelia, vo vzťahu k Stalinovi a najvyšším orgánom KSSZ. Pri analýze vzájomných interakcií vyu-

566 živa širokú škálu literárnych paratextov, s bohatým zastúpením archívnych materiálov: od časopiseckých článkov, recenzií a polemík cez oficiálne stranické dokumenty a komunikáciu úradov so zväzom až po súkromnú korešpondenciu a denníky jednotlivých aktérov literárneho politického života. Interpretácie včleňujú do výkladu, pričom upozorňuje na problematické splývanie verejnej fráзовitej masky a autentického súkromného prehovoru.

Jednou z premís autorkinho prístupu je fakt, že Stalin sa zaujímal o literatúru a vnímal ju ako nositeľku a šíriteľku hodnôt. C. Any pripomína funkciu literatúry ako „výkladnej skrine“ štátnej ideológie. V tejto súvislosti porovnáva situáciu v Sovietskom zväze s nacistickým Nemeckom, kde rovnakú funkciu plnili viac vizuálne umenia ako film a maľba. Zároveň píše, že Stalin dokázal odhadnúť a využiť jednotlivé spisovateľské osobnosti podľa aktuálnej politickej potreby, spisovateľov vnímal skôr ako sociokultúrne skupiny (ideologicky zdatní komunisti, naivní nadšenci, nestranícki ľavicoví spolupracovníci, nestraníci z radov starej inteligencie, najmladšia generácia autorov), nie ako individuality. Zmesou benevolencie a trestania vytvoril atmosféru, v ktorej boli autori Stalinovi zaviazaní vernosťou, no opačne to neplatilo (strana 4-5). Stalinova osobnosť je tu z pochopiteľných dôvodov kľúčová a všadeprítomná. Hoci jeho vzťah so spisovateľskou obcou bol určený ideologickými kritériami, autorka neredukujú problematiku na neprehľadnú spleť mocenských hier a záujmov. Na príklade rôznych sporov ilustruje, do akej miery boli spisovatelia ochotní dobrovoľne vytvárať a naplňovať koncepcie „nového umenia“. Najviditeľnejšie to dokladuje na prípade socialistického realizmu a jeho náplne: J. V. Stalin a Ivan Gronskej „vymysleli“ socialistický realizmus ako atraktívny slogan a Maxim Gorkij a neskôr zástup teoretikov a autorov s úprimným záujmom dotvárali jeho náplň (strana 52).

Ak C. Any koncipuje výsek dejín Zväzu sovietskych spisovateľov ako príbeh vnútorných a vonkajších konfliktov spisovateľov a moci, sprítomňuje ich na prípadoch viacerých hlav-

ných a vedľajších „postáv“. V každej zo šiestich kapitol a dvoch „intermezz“ uprednostňuje vo výklade iných hlavných aktérov – chronologickej ide o vedúce osobnosti zväzu. Je relevantné a symptomatické, že v počte protagonistov a rôznych iných osobností rozhodne nie je pomer literátov a stranických funkcionárov naklonený v prospech spisovateľov. Medzi hlavné postavy, ktoré sa v práci (okrem Stalina) buď objavujú a pripomínajú v „príbehu“ v zásade od začiatku až do konca, alebo v istom čase podstatne zasahujú do kultúrno-politického diania, možno zaradiť osobnosti ako M. Gorkij, I. Gronskej, Vladimir Jermilov, Leopold Averbach, Vladimir Stavskij, Alexander Ščerbakov, Alexej Surkov, Konstantin Simonov, no najmä Alexander Fadejev. Ide teda predovšetkým o osobnosti pôsobiace v najvyšších štruktúrach zväzu, situované medzi estetiku a politiku, či – v autorkinom kontextuálnom prispôbení koncepcie polí sociológa Pierra Bourdieuho (strana 9) – medzi vlastné umelecké záujmy a stranícku politiku, ale aj medzi starosť o holú existenciu a svedomie. Popritom sa v príbehu ocitá množstvo vedľajších postáv – C. Any ich uvádza vždy, keď si výklad žiada príklad. Spomedzi tých, čo do rozprávania zasiahnu viackrát, možno spomenúť napríklad Vladimira Majakovského, Andreja Platónova, Viktora Šklovského, Alexandra Avdejenka, Borisa Pilňaka, Borisa Pasternaka, Michaila Šolochova, Vladimira Kiršona, Dmitrija Šostakoviča, Vsevoloda Mejerchoľda, Annu Achmatovovú, Osipa Mandelštama, Ilju Erenburga či napokon Alexandra Solženicyna. Za zmienku stojí, že nejde už iba o zväzových funkcionárov, ale o rôznorodých zástupcov spomenutých sociokultúrnych skupín – väčšinou sú to známi a uznávaní tvorcovia, tí, čo boli „ideologicky podradení, ale umelecky nadradení“ (strana 52). Drastické prekrytie literárneho a mocenského poľa dokumentuje častý výskyt mien ako Genrich Jagoda, Nikolaj Ježov, Georgij Malenkov, Andrej Ždanov, Lev Mechlis, ktorí zastávali vysoké stranické pozície, prípadne pôsobili v kultúre výhradne na mocenských pozíciách.

Stalin vytvoril v Zväze sovietskych spisovateľov atmosféru zmesi strachu a istôt, povinností

a privilégií, chvály a ponížovania, čo mu umožnilo kontrolovať tvorivú obec. Interakcia medzi autoritou a individuom či mocou a osobnosťou bola však určujúca: monografia ukazuje, že spisovatelia boli súčasťou mocenského rebríčka, po ktorom sa mohli pohybovať podľa svojej úvahy a pudu sebazáchovy. Z autorkinho výkladu možno usúdiť, že spôsoby prežitia mohli mať rozličné podoby aj kombinácie: existenčné, materiálne, morálne či mocenské. Prežitie a „kariérny“ rast svojsky záviseli od schopnosti pohybu v aktuálnych politických prúdeňoch, vhodných reakcií na (neraz protichodné, spontánne či na pohľad nelogické) premeny kultúrnej politiky a využiteľnosti konkrétneho človeka a jeho charakteru. To je to, čo možno nazvať sovietskou spisovateľskou každodennosťou. Napokon, C. Any priamo opisuje naratív knihy ako „každodenné žité dejiny spisovateľov, manévrujúcich v systéme literárnej kontroly“ (strana 12).

Problém verejného pôsobenia autorka nestavia proti súkromnému prežívaniu, uvažuje o nich v ich komplementarite. Kľúčové pojmy uvádza už v podtitule: identita a autorita. To zahŕňa nielen tradovaný protiklad vnútornej identity a vonkajšieho autoritatívneho tlaku – leitmotívom knihy je pri viacerých osobnostiach ich autentické stotožnenie sa so straníckou politikou, snaha vnútorne (morálne) sa adaptovať na jej premeny a napokon aj dialóg so sebou samým. Na príkladoch neslávne známeho tvrdého kritika-denunciátora V. Jermilova a spisovateľa-funkcionára A. Fadejeva autorka ukazuje, že verejná tvár stranického obhajcu neraz prenikala do súkromnej korešpondencie a vstupovala do priznanej polemiky s vnútorným hlasom preferencií, záujmov a osobnej morálky. Práve v korešpondencii či denníkoch nachádza autorka artikulované rôzne pocity, ktoré sa na prvý pohľad nezhodujú s neoblomným verejným pôsobením aktérov: sú to zmätky, nechúť, frustrácia či priamo hnev.

Nedokladujú však stratu dôvery v stranícku politiku, ale bezvýchodiskovú situáciu, v ktorej jedinec dôveruje vyššej autorite, uznáva jej ušľachtilé morálne parametre a stotožňuje ju so všeobecne platnou pravdou, no zároveň je touto

autoritou striedavo ponížovaný i vyzdvihovaný, trestaný i oceňovaný, podceňovaný i vážnený. To viedlo k roztriešteniu osobnej identity, k tomu, čo autorka nazýva „podvojným Ja“ (*dual self*). Takéto trieštenie najjasnejšie vykresľuje cez analýzu postupu A. Fadejeva v straníckych štruktúrach a spisovateľskom zväze sledovaním kontinuity jeho tvorby a pôsobenia v literárnych periodikách. Finálne sa prejavilo v jeho samovražde, ktorej motiváciu autorka zovšeobecňuje ako zmes hanby a straty postavenia – ako stratu externého svedomia po Stalinovej smrti a zmietanie sa medzi potrebou otvorene si priznať spoluzodpovednosť za obdobie zločinov stalinizmu a zároveň nájsť iného vinníka. Analýza Fadejevovho listu na rozlúčku prináša unikátny pohľad na niečo, čo by sa dalo nazvať ako „vytriezvenie“. Posledné slová síce venuje A. Fadejev vedeniu komunistickej strany, ale hovorí o slobode a deštrukcii literatúry – vnecháva svoj podiel na udalostiach a správanie strany voči nemu. Je to jedinečný testament človeka, ktorého celá existencia bola tak hlboko previazaná s vierou v stranu a jej projekt, začatý v jeho mladosti, že si ju zachoval aj pred smrťou – autorka tu výstižne ukazuje paralelu s V. Majakovským. Napokon nič lepšie neopíše Fadejevov osud ako slová prozaika Jurija Libeďinského, ktoré autorka cituje ako bezprostrednú reakciu na samovraždu: „Chudák Saša, celý život vykonával prácu strážcu, a nakoniec sa ukázalo, že strážil záchod“ (strana 223).

S trieštením identity súvisí aj fenomén verejných denunciácií, ktorým je v knihe venovaný pomerne obsiahly priestor. Denunciáciu tu nemožno chápať jednoducho ako udanie – C. Any pojem *denunciation* využíva v jeho všeobecnom anglickom význame, čiže ako závažnú verejnú kritiku. V kontexte skúmanej problematiky sa objavuje najmä vo forme novinových článkov, ostrých recenzií, neraz anonymných – možno sem však zahrnúť aj časté oficiálne sťažnosti či vystúpenia na aktívoch. Spoločný majú vždy rituálny charakter. Ako primárnu stratégiu stratifikácie kultúrneho priestoru v období dvadsiatych rokov 20. storočia ich využívali najmä kritici a literáti zoskupení v Ruskom

568 združení proletárskych spisovateľov (RAPP), ktoré vzniklo v roku 1925 – v jeho začiatkoch ich hojne produkovali napríklad L. Averbach, V. Jermilov či aj A. Fadejev. Neskôr, po zjednotení spisovateľov v centrálnom Zväze sovietskych spisovateľov, sa denunciacie ďalej využívali ako rituály prihlásenia sa k aktuálnej straníckej politike. Denunciacie, diskusie a polemiky slúžili straníckemu aparátu ako zdroj prípadného usvedčujúceho materiálu nielen proti terču kritiky, ale aj proti jeho pôvodcovi. Denunciacie pritom neraz predstavovali aj pomerne veľkú morálnu dilemu, ktorú však autori riešili celkom jednoducho: „Spisovateľa mohla denunciácia chrániť pred zatknutím, ale on sám sa musel chrániť aj pred vlastným svedomím tým, že samého seba presvedčil, že jeho konanie nie je odsúdeniahodné. Vymyslel si pre seba logický dôvod, prečo jeho denunciácia (nie všetky, ale iba tá, ktorú píše on) predstavuje morálne dobro“ (strana 142). Ako ukazuje autorka, tieto rituály boli v stalinistickom zväze (ale aj v období pred jeho vznikom) málokedy spontánne a iniciované výhradne jednotlivcom – prepojenie na vyššie stranícke štruktúry sa vo viacerých momentoch prejavuje práve v potrebe schvaľovať denunciacie prijaté do redakcií časopisov či priamo objednané denunciacie na príkaz šéfredaktora alebo jemu nadriadených politických osobností, neraz rovno od Stalina. V konečnom dôsledku, či už ide o denunciacie, ocenenia alebo jednoducho všeobecnú, pre mnohých neprehľadnú situáciu v kultúre, dá sa povedať, že spisovatelia hľadali kompromis s politickými pohybmi, svojimi estetickými programami a svedomím. Kľúčové je, že Stalin posúval pružné hranice toho, čo mohol kompromis dobovo predstavovať.

V knihe sa spomína množstvo denunciácií, ich dopadov a reakcií na ne – azda najznámejším prípadom je (s najväčšou pravdepodobnosťou Stalinova) denunciácia Šostakovičovej opery *Lady Macbeth mcenského okresu* (1936), ktorú skladateľ napísal na libreto Alexandra Preisa podľa rovnomennej novely Nikolaja Leskova. Súvisí aj s literárnou prevádzkou – okrem toho, že odštartovala kampaň proti formaliz-

mu a naturalizmu, vyvolala zmätok a nevôľu u V. Jermilova, vtedajšieho člena redakčného okruhu časopisu *Krasnaja nov* (ale vzhľadom na kompetencie v redakcii de facto šéfredaktora). Autorka venuje tejto epizóde samostatné intermezzo a u zarytého stalinistického autora mnohých denunciácií a devastačných kritik vykresľuje pochybnosti, ktoré si dovoľil formulovať len v súkromnej korešpondencii s A. Fadejevom, vtedy oficiálnym šéfredaktorom časopisu. V období tesne pred začiatkom čistiek opakovane narážal na L. Mechliša ako šéfredaktora *Pravdy*, ktorý po viacerých roztržkách vzal z cenzorského úradu článok, v ktorom Jermilov denuncioval všetky časopisy okrem svojho, doplnil do nej aj časopis *Krasnaja nov* a publikoval ho anonymne popri denunciácii Šostakoviča. Autorka z archívnych materiálov vyberá pasáže listov, v ktorých sa Jermilov sťažoval Fadejevovi, že nerozumie drastickej zmene názoru strany na Šostakoviča a Mejerchoľda, nadával na zväz spisovateľov, pričom vo svojich výhradách voči sterilite novej tvorby a netaľentovanosti mladej generácie nepriamo dával za pravdu formalistom, a o sebe sa vyjadril, že je pre stranu stále užitočný. Keďže od predstaviteľov strany nedostal žiadne vysvetlenie, v sérii siedmich listov Fadejevovi napokon prešiel od počiatočného zneistenia a hnevu k odmietnutiu údajnej náhodnosti straníckej politiky až k obhajobe vlastného konania. Dal za pravdu strane napriek tomu, že priznal, že nerozumie jej politike, absencii „objektívnej línie“ a zdanlivej náhodnosti jej konania. C. Anytu na ploche jedného prípadu ilustruje viacero skutočností kľúčových pre stalinistickú kultúrnu politiku: na jednej strane bola „cik-caková“ politika strany, ako ju nazýva autorka, ideálnym testom viery, zámerne vyvolávala ruptúry a vyžadovala od jednotlivcov dôkazy lojality, každý „káder“ sa musel nanovo stotožňovať s oficiálnou politikou, na druhej strane tieto obraty jasne oddelovali „dobré“ od „zlého“ a umožnili jednotlivcom prenechať svoje svedomie strane (strana 107-108).

V prostredí, v ktorom dôkladná denunciácia mohla pripraviť človeka o živobytie alebo

rovno o život, V. Jermilov, stotožňujúci svoje svedomie so straníckou politikou a zároveň použiteľný pre Stalinove ciele, v snahe preukázať vernosť pokračoval v denunciáciách dramatika Alexandra Afinogenova. Na ich základe Afinogenova vylúčili zo zväzu a strany, prežil čistky a ďalší rok bol do strany opäť prijatý. Podobne ako Jermilov však pred sebou (pred stranou) musel obhajovať, prečo bol v prvom rade zo strany vyhodnený. Oficiálny dôvod, uvádzaný vedením strany, totiž vykonštruované denunciácie, mu poskytol istú útechu, musel sa však utvrdzovať v presvedčení, že mnohí jeho kolegovia si čistky zaslúžili – bremeno obhajoby strana opäť raz efektívne prenechala spisovateľom (strana 121). Ďalší svojský rozmer situácie dokresľuje fakt, že Jermilov denuncioval Afinogenova, bývalého kolegu z RAPP-u, za kontakty s Averbachom, dlhoročným vedúcim organizácie – Jermilova od spojitosti s ním očistila dôrazná sebakritika a Stalinova benevolentnosť, zaručujúca Jermilovovu lojalitu. Jadrom monografie je teda nekoniaci dialóg autora s vlastným svedomím, hoci aj vo forme zapierania, z ktorého Stalin a mocenská štruktúra komunistickej strany ťažili pri kontrole kultúrnej obce. Je však namieste pripomenúť, že takýto postup sa rozhodne netýkal všetkých spisovateľov. Autorka sama na viacerých miestach knihy ukazuje, že v skutočnosti hovorí o pomerne malej skupine autorov (menovanej na začiatku recenzie). Drvivú väčšinu Zväzu sovietskych spisovateľov tvorili k nespokojnosti jeho náročnejších členov (vrátane Gorkého, Fadejeva, ale aj Jermilova) narychlo naverbovaní vyškolení autori z „ľudu“.

Už od úvodných strán naznačuje C. Any centrálny rozpor spisovateľa medzi vlastným individuálnym tvorivým programom a vyšším politickým princípom. Obdobný rozpor

je rozpoznateľný aj v slovenskej literatúre po 2. svetovej vojne. Nedosiahol síce rozmer denunciácií a čistiek ako v Sovietskom zväze, ako ich opisuje recenzovaná monografia, poskytuje však inšpiratívne čítanie pre prípadný (veľmi potrebný) výskum dejín Zväzu slovenských spisovateľov. Na menšej ploche totiž určite možno sledovať podobné javy: zmätok ohľadne vágnych estetických doktrín, osobné antipatie, no najmä individuálne interakcie a skúsenosti spisovateľov a spisovateľiek so zväzom a straníckym aparátom. Ak kniha upriamuje pozornosť na niečo zásadné a relevantné aj mimo sovietskeho kontextu, je to celkom zjavná, ale často obchádzaná skutočnosť, že aj jednotlivé mocenské štruktúry tvoria ľudia, ktorí vstupujú do siete interakcií s rôznymi motiváciami. V slovenskom kontexte by bola táto práca o to zaujímavejšia, že ide o mierne odlišný typ autoritatívnosti a vzťahu moci s umeleckými organizáciami. Zároveň sa v slovenskom prostredí inak konštruovala identita spisovateľa vo vzťahu k spoločnosti, moci a sebe samému.

V slovenskom kontexte absentuje čo i len telegraficky a encyklopedicky zostavený monotematický prehľad celých dejín Zväzu slovenských spisovateľov od vzniku po zánik, nahrádzajú ho čiastkové články a knihy venované konkrétnym obdobiam napríklad od Milana Šútovca, Petra Zajaca, Valéra Mikulu či Štefana Druga. Práve kniha C. Any môže pôsobiť podnetne k spracovaniu takejto publikácie: solídna vedecká monografia vychádzajúca z autentických archívnych prameňov, ktorá je zároveň napísaná pútavo a zrozumiteľne. Autorka síce predpokladá určitú znalosť ruskej a sovietskej kultúry, i tak však vychádza čitateľovi v ústrety dostatočným vysvetľovaním potrebných reálií a kontextu.

Mgr. Viliam Nádaskay, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Viliam.Nadaskay@savba.sk